

ՀՈԴՎԱԾՆԵՐ

«ԴԱՏԱՎԱՐԱԿԱՆ ԶԵՎ» ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅԱՆ ԸՍԲՈՆՈՒՄԸ ՔՐԵԱԿԱՆ ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ

Ս. Ա. ԴԻԼԲԱՆԴՅԱՆ

Քրեական դատավարությունում դատավարական ձևի իրավական և սոցիալական նշանակության հարցը միշտ էլ եղել է դատավարագետների ուշադրության կենտրոնում: Դա պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ դատավարական ձևը քրեական դատավարության բովանդակությունը բնութագրող հիմնական կատեգորիաներից է: Թեև ներկայումս առկա են քրեադատավարական ձևի վերաբերյալ զգալի թվով գիտական հետազոտություններ, սակայն դրա ըմբռնման հարցում առայժմ չկա միասնական կարծիք¹: Քրեական դատավարության ձևի վերաբերյալ առավել տարածված է երկու տեսակետ: Առաջինի համաձայն՝ քրեադատավարական ձևն իրենից ներկայացնում է «... դատավարական առանձին գործողությունների և ամբողջության մեջ դրանց իրականացման կարգն ու պայմանները, օրենքով սահմանված կարգով դրանց ընթացքի ու արդյունքների պաշտոնական ամրագրումը»²: Երկրորդի համաձայն՝ քրեադատավարական ձևն ասելով հասկացվում է «...հարաբերությունների համակարգը, որ ձևավորվում է դատավարության սուբյեկտների գործունեության ընթացքում որոշակի հաջորդականությամբ և կարգավորվում է քրեադատավարական օրենքով նյութական իրավունքի նորմերը իրացնելիս»³: Ինչպես տեսնում ենք, երկրորդ տեսակետը փաստորեն չի հակասում առաջինին, այլ, ինչպես կարծում են դրա կողմնակիցները՝ շնորհիվ հարաբերությունների հասկացության

¹ Տե՛ս **И. Б. Михайловская**, Цели, функции и принципы российского уголовного судопроизводства (уголовно-процессуальная форма), М., 2003, էջ 144, **В. К. Бобров**, Уголовно-процессуальная форма и ее роль в обеспечении задач советского судопроизводства. // Сборник статей адъюнктов и соискателей, М., 1971, Вып. 3, էջ 126-134, **П. С. Элькинд**, Категории “содержание” и “форма” в сфере уголовно-процессуального регулирования // Развитие и совершенствование уголовно-процессуальной формы, Воронеж, 1979, էջ 34-45, **Д. П. Котов**, Роль нравственных начал в развитии и совершенствовании уголовно-процессуальной формы // Развитие и совершенствование уголовно-процессуальной формы, Воронеж, 1979, էջ 52-58, **Л. М. Володина**, Уголовное судопроизводство и проблемы развития уголовно-процессуальной формы // Ученые записки. Сборник научных трудов Института государства и права, Тюмень, 2007, Вып. 8, էջ 22-31, **Գ. Ս. Ղազինյան**, Քրեական դատավարության պատմական և արդի հիմնահարցերը Հայաստանում, Եր., 2001, էջ 298-319, **Հ. Ղուկասյան**, **Գ. Մելքոնյան**, Տարբերակված ձևերը և դրա առանձնահատկությունները, «Պետություն և իրավունք», Եր., 2007, № 1 (35), էջ 32-41 և ուրիշներ:

² **Н. А. Громов**, Уголовный процесс России. М., 1998, с. 20-21.

³ **Х. Ц. Рустамов**, Уголовный процесс. Формы. М., 1998, с. 13.

ներմուծման, լոկ լրացնում է այն: Դա հնարավորություն է տալիս եզրակացնելու, որ քրեադատավարական ձևի բնորոշմանը՝ որպես դատավարական գործողությունների վարույթի կարգ (ինչպես առանձին, այնպես էլ ամբողջության մեջ), ոչ ոք չի առարկում: Իսկ ահա «իրավահարաբերություններ», «հարաբերություններ» հասկացությունները ոչ բոլորն են գործածում քրեադատավարական ձևը բնորոշելիս: Ուստի միանգամայն իրավաչափորեն որոշակի կասկածներ են ծագում իրավահարաբերությունների միջոցով դատավարական ձևը բնորոշելու առնչությամբ:

Պետության և իրավունքի տեսության մեջ իրավահարաբերություն ասելով հասկացվում է «իրավունքի նորմերով հասարակական հարաբերությունների կարգավորումը, որոնց մասնակիցները պետության կողմից պաշտպանվող և երաշխավորվող սուբյեկտիվ իրավունքների և իրավական պարտավորությունների կրողներ են»⁴: Քրեական դատավարության կողմերի մրցակցությունը (վեճը), որը ժամանակակից քրեական դատավարության բովանդակությունն է, իրավահարաբերությունների բազմաթիվ տեսակներից մեկն է: Այդ հարաբերությունները հիմնված են կողմերի՝ իրենց իրավունքների պաշտպանության վրա, այդ նպատակով ապացույցների ներկայացման կամ այդ ապացույցների հերքման միջոցով: Ընդ որում, նշված իրավահարաբերությունները ոտնձգություններից պաշտպանում է պետությունը: Օրինակ՝ ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 105 հոդվածում հստակ սահմանվում են այն նյութերը, որոնց որպես ապացույցներ կիրառումը անթույլատրելի է: Դրանց թվում են այն նյութերը, որոնք ձեռք են բերվել՝

«1) բռնությամբ, սպառնալիքով, խաբեությամբ, անձին ծաղրի ենթարկելով, ինչպես նաև այլ անօրինական գործողություններով.

2) կասկածյալի և մեղադրյալի պաշտպանության իրավունքի, դատավարության լեզվին չտիրապետող անձանց իրավունքների՝ սույն օրենսգրքով նախատեսված լրացուցիչ երաշխիքների էական խախտմամբ.

2.1) վկայի՝ սույն օրենսգրքի 86-րդ հոդվածի հինգերորդ մասով նախատեսված իրավունքների խախտմամբ.

3) տվյալ քրեական գործով քրեական դատավարություն իրականացնելու, համապատասխան քննչական կամ այլ դատավարական գործողություն կատարելու իրավունք չունեցող անձի կողմից.

4) բացարկյան ենթակա անձի մասնակցությամբ, եթե նա իմացել է կամ պետք է իմանար քրեական գործով վարույթին իր մասնակցությունը բացառող հանգամանքների առկայության մասին.

5) քննչական կամ այլ դատավարական գործողության կատարման կարգի էական խախտմամբ.

6) այն անձից, որն ունակ չէ ճանաչել փաստաթուղթը կամ այլ առարկան, հաստատել դրա իսկությունը, հայտնել դրա առաջացման և ստացման հանգամանքների մասին.

7) անհայտ կամ դատական նիստում չբացահայտվող աղբյուրից.

8) ժամանակակից գիտական պատկերացումներին հակասող մեթոդների կիրառման արդյունքում»:

---

⁴ М. Н. Марченко, Теория государства и права. М., 2008, с. 585.

Այսինքն՝ պետությունը կանխում է մրցակցության (վեճի) ընթացքում կողմերի՝ այնպիսի նյութերի (փաստարկների) ներկայացման հնարավորությունը, որոնք ձեռք են բերվել քաղաքացիների իրավունքների խախտմամբ կամ միտում ունեն այդպիսի խախտումներ կատարելու: Պետության կողմից վեճի բնականոն ընթացքի ապահովման այդպիսի պաշտպանվածությունը հաստատում է, որ մրցակցությունը (վեճը) իրավահարաբերությունների տեսակներից է: Դա պայմանավորված է այն բանով, որ «ցանկացած իրավահարաբերություն, որը ծագում է իրավունքի նորմերին համապատասխան և դրանց հիման վրա, պետության կողմից պաշտպանվում է խախտումներից»⁵:

Մրցակցությունը (վեճը) ժամանակակից քրեական դատավարության բովանդակությունն է: Հաշվի առնելով այն, որ վեճը իրավահարաբերությունների տեսակներից մեկն է, կարծում ենք, որ սխալ կլիներ քրեադատավարական ձևը բնորոշել որպես իրավահարաբերություն: Թեև կասկած չկա, որ հենց ձևի մեջ է արտահայտվում իրավահարաբերությունը, իսկ ավելի ստույգ՝ մրցակցությունը (վեճը): Հետևաբար, քրեադատավարական ձևը հարկ է դիտարկել որպես առանձին դատավարական գործողությունների (կամ դրանց ամբողջության) իրականացման որոշակի կարգ, հաջորդականություն: Սակայն, ինչպես պնդում են որոշ գիտնականներ, քրեադատավարական ձևը բնորոշելիս միայն հաջորդականությամբ սահմանափակվել չի կարելի: Դա պայմանավորված է այն բանով, որ կողմերի միջև մրցակցությունը (վեճը) ապահովվում է ոչ միայն դատավարական գործողությունների իրականացման կարգով, այլև, թե ինչ պայմաններում են իրականացվում այդ գործողությունները: Բացի այդ, հարկ է նշել, որ քրեական դատավարությունում մրցակցությունը պարզապես վեճ չէ, քանի որ այն բնութագրվում է նաև այլ հատկանիշներով, որոնք պայմանավորված են քրեական դատավարության առանձնահատկությամբ: Այդպիսի յուրատեսակ առանձնահատկություններից են մասնավորապես ապացույցների նկատմամբ ներկայացվող պահանջները, որոնք նախատեսված են ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 104 հոդվածի 1-ին մասում: Այնտեղ ի մասնավորի ասված է. «Քրեական գործով ապացույցներ են ցանկացած փաստական տվյալները, որոնց հիման վրա օրենքով որոշված կարգով հետաքննության մարմինը, քննիչը, դատախազը, դատարանը պարզում են քրեական օրենսգրքով նախատեսված արարքի առկայությունը կամ բացակայությունը, այդ արարքը կասկածյալի կամ մեղադրյալի կողմից կատարելը կամ չկատարելը և մեղադրյալի մեղավորությունը կամ անմեղությունը, ինչպես նաև գործի ճիշտ լուծման համար նշանակություն ունեցող այլ հանգամանքներ»: Այսինքն՝ մատնացույց է արվում «ապացուցման բովանդակության կապը ապացուցման առարկայի կամ օժանդակ փաստերի հետ, որոնք նպաստում են այն պարզելուն»⁶ (վերաբերելիության պահանջ): ՀՀ քր. դատ. օր.-ի այլ նորմերում սահմանված են ապացույցների թույլատրելիության պահանջները: Բացի այդ, քրեադատավարական ձևը պետք է ներառի նաև քրեական դատավարության կոնկրետ սուբյեկտների լիազորությունները:

⁵ **В. М. Сырых**, Теория государства и права. М., 2002, с. 294.

⁶ «Теория доказательств в советском уголовном процессе». М., 1973, с. 229.

Հաշվի առնելով վերոշարադրյալը՝ *քրեադատավարական ձևը հարկ է բնորոշել որպես առանձնահատուկ իրավական կառուցվածք, որում որոշվում է դատավարական գործողությունների իրականացման կարգը (առանձին-առանձին և ամբողջության մեջ), դրանց կատարման պայմանները, քրեական դատավարության մասնակիցների իրավունքներն ու պարտականությունները որոշող լիազորությունները, ապացույցների նկատմամբ ներկայացվող պահանջները, ինչպես նաև խախտված իրավունքների վերականգնման մեխանիզմները (մասնավորապես՝ արդարացումը)*: Կարծում ենք՝ քրեադատավարական ձևի այս բնորոշումը ավելի ճիշտ է բնութագրում ժամանակակից քրեական դատավարության բովանդակությունը, այսինքն՝ մրցակցությունը (վեճը), քան առկա մյուս սահմանումները:

Քրեադատավարական ձևի իրավական և սոցիալական նշանակությունը որոշվում է այն բանով, որ դրա շնորհիվ հնարավոր է երաշխավորել քաղաքացիների (և այլ անձանց) իրավունքների ու ազատությունների պաշտպանությունը քրեական դատավարության ընթացքում: Ինչպես արդարացիորեն նկատել է Մ. Ս. Ստրոգովիչը, «Դատավարության մասնակիցների իրավունքների ու շահերի ապահովումը պահանջում է խստիվ պահպանել դատավարական բոլոր ձևերը»⁷: Դա պայմանավորված է այն բանով, որ քրեադատավարական ձևը պահպանելիս ապահովվում է այն մեխանիզմների գործառնությունը, որոնք կոչված են ապահովելու քրեական դատավարության մասնակիցների իրավունքներն ու ազատությունները: Ընդ որում, ձևը ենթադրում է, որ քրեական դատավարության մասնակիցների մի մասի իրավունքները չեն ապահովվում ի վնաս մյուս մասնակիցների իրավունքների ու ազատությունների: Նշյալ առանձնահատկությունը բնորոշ է ժամանակակից մրցակցային դատավարությանը:

Քրեադատավարական ձևի նշանակությունը պայմանավորված է քրեական դատավարության տեսակով: Այսպես, խորհրդային քրեական դատավարությունը շեշտը դնում էր այն բանի վրա, որ դատավարական ձևը ստեղծում է օրինականության այնպիսի ռեժիմ, որը դառնում է հանցագործությունների դեմ պայքարի առաջնահերթ պայման⁸: Թեև հանուն արդարության պետք է ասել, որ քաղաքացիների իրավունքներն ու ազատությունները ևս նշվում էին, սակայն ոչ որպես դատաիրավական ձևի առաջնային խնդիրներ: Քրեական դատավարության տարբեր տեսակներում քրեադատավարական ձևի նշանակության փոփոխություններին ուշադրություն է դարձրել Մ. Ա. Չելցովը: Նա գրում է. «Խորհրդային դատավարական ձևերը, որոնք լի էին կոմունիզմի կառուցման համար պայքարի խնդիրներով, նոր էին և բուրժուական դատավարության համանուն ձևերից սկզբունքորեն տարբեր»⁹:

Անհրաժեշտ է նշել, որ Հայաստանի արդի քրեական դատավարությունում դատավարական ձևն ունի ծառայողական նշանակություն, այսինքն՝

⁷ **М. С. Строгович**, Курс Советского уголовного процесса. Том I, Основные положения науки Советского уголовного процесса. М., 1968, с. 55.

⁸ Տե՛ս «Судебная практика в советской правовой системе» (под ред. С. Н. Братуся), М., 1975, էջ 255:

⁹ **М. А. Чельцов**, Советский уголовный процесс. М., 1951, с. 32-33.

կոչված է ապահովելու դատավարության մասնակիցների իրավունքներն ու օրինական շահերը, նույնն է թե՛ ծառայել այդ իրավունքների ու շահերի ապահովմանը: Այսինքն՝ դատավարական այն կարգը, որը ձևի առավել էական տարրերից է, ինքնին անհրաժեշտ է այն բանի համար, որ, շնորհիվ գործողությունների որոշակի հաջորդականության, ապահովվեն քրեական դատավարության մասնակիցների իրավունքները: Այսպես, ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 212 հոդվածի 8-րդ մասի համաձայն՝ «Հարցաքննությունն սկսելուց առաջ քննիչը մեղադրյալին բացատրում է ցուցմունքներ տալուց, հարցաքննությունը պաշտպանի մասնակցությամբ անցկացնելու կամ պաշտպանի մասնակցությունից հրաժարվելու (բացառությամբ պաշտպանի մասնակցության պարտադիր լինելու դեպքերի) նրա իրավունքը»: Դա պարտադիր պայման է, որպեսզի ստացված ցուցմունքները հնարավոր լինի դիտարկել որպես գործով ապացույցներ:

Նշելով, որ դատավարական ձևի ծառայողական նշանակությունը քրեական դատավարության մասնակիցների իրավունքներն ու օրինական շահերը ապահովելն է, հարկ է նկատել, որ դրանով այդ նշանակությունը չի սահմանափակվում: Ձևը նաև ապահովում է կոնկրետ հանցագործությունների հայտնաբերման, բացահայտման և քննության հաջողությունը: Այսպես, Մ. Ս. Ստրոգովիչը գրում է. «Օրենքով սահմանված դատավարական ձևերին խստիվ և անշեղորեն հետևելը անհրաժեշտ պայման է գործն ըստ էության ու ճիշտ քննելու և լուծելու համար»¹⁰: Սակայն հարկ է ընդգծել, որ այդ դեպքում ևս քրեական գործի բարեհաջող քննության և լուծման միջոցով ապահովվում է իրավական կարգուկանոնը, որը բխում է հասարակությունը կազմող ոչ որոշակի շրջանակի անձանց շահերից: Բացի այդ, քրեական գործի ճիշտ լուծումն ու քննությունը ապահովում է ոչ միայն դրա բոլոր հանգամանքների պարզումը, այլև քաղաքացու՝ դատարանի արդարացի որոշումն ակնկալելու իրավունքը:

Դատավարական գործողությունների (առանձին-առանձին և ամբողջության մեջ) իրականացման կարգը քննության ու դատարանի համար ապահովում է կոնկրետ գործի բոլոր հանգամանքների ճանաչում: Դրանում նկատվում է որոշակի տրամաբանություն, նույնքան խիստ, որքան և ձևի դեպքում, քանի որ առանձին դատավարական գործողությունների իրականացումը բավականաչափ ձևայնացված է և աչքի է ընկնում խստությամբ: Դա նպաստում է արդարացի որոշումների կայացմանը, որոնք, հիմնված լինելով ճիշտ հետևությունների վրա, ստացվում են, մասնավորապես, քննչական գործողությունների իրականացման արդյունքում: Այսինքն՝ դատավարական (այդ թվում և՛ քննչական) գործողությունների իրականացման ընթացակարգին ու կարգին վերաբերող պահանջներին ճշտորեն հետևելը ապահովում է հիմնավորված որոշման կայացումը՝ հիմնված քրեական գործի հանգամանքների ճիշտ պարզաբանման վրա: Ա. Ա. Էյսմանը նշում է. «Ապացուցման փուլում մտքի ընթացքը պետք է աչքի ընկնի խրատությամբ ու որոշակիությամբ»¹¹: Այդ խստությունը պետք է առկա լինի նաև

¹⁰ **М. С. Строгович**, նշվ. աշխ., с. 54.

¹¹ **А. А. Эйсман**, *Логика доказывания*. М., 1971, с. 5.

դատավարական ձևում, որն ապահովում է ապացուցման գործընթացը:

Դատավարական ձևն անխզելիորեն կապված է քրեական դատավարության մասնակիցների իրավունքների, ազատությունների և օրինական շահերի իրացման հետ: Չնի պահպանումը՝ որպես վերոնշյալ իրավունքների, ազատությունների և օրինական շահերի ապահովման երաշխիք, երբեմն հակադրվել է կոնկրետ քրեական գործը բացահայտելու, քննելու և որոշում կայացնելու պետության շահին: Ընդ որում, բացահայտման ու քննության անհրաժեշտությունը ավելի է կարևորվել, քան քրեական դատավարության մասնակիցների իրավունքների ու ազատությունների ապահովման անհրաժեշտությունը: Այսպես, անգամ այնպիսի ականավոր դատավարագետ, ինչպիսին է Մ. Ս. Ստրոգովիչը, գրում է. «Դատավարական երաշխիքները հետազոտելիս մենք իրավաբանական գրականության մեջ հանդիպում ենք մի հայեցակարգի, որի էությունն այն է, որ քրեական դատավարությունն ամբողջությամբ ոչ այլ ինչ է, քան պետության կամայականություններից անձի պաշտպանության երաշխիքների համակարգ: Ըստ այդ հայեցակարգի՝ հենց դա է քրեական դատավարության ամբողջ էությունը. չօժանդակել պետությանը հանցավորության դեմ պայքարում, այլ, հակառակը, պաշտպանել մեղադրյալներին պետության կողմից նրանց նկատմամբ հաշվեհարդարից: Այս տեսության կողմնակիցները գատում են քրեական դատավարությունը հանցագործությունների դեմ պայքարի խնդիրներից՝ դատարանը վերածելով մի հարթակի, որտեղ «հակամարտում են պետությունն ու քաղաքացին»¹²: Անվանի գիտնականի այս տեսակետի արդարացումը ժամանակն է, այսինքն՝ խորհրդային պետության գաղափարախոսությունը, որը ձգտում էր քողարկել իր ռեժիմի հակամարդկային ուղղվածությունը, ուստի չէր կարող հրաժարվել մարդու անձնական իրավունքներն ու ազատությունները ճնշելու ցանկությունից: Առավել ևս տարօրինակ է ժամանակակից ռուս որոշ իրավաբան գիտնականների դիրքորոշումը, համաձայն որի կարելի է խախտել դատավարական ձևը, եթե այն չի նպաստում քրեական գործերի քննությանն ու լուծմանը: Օրինակ, Վ. Վ. Լունեևը գտնում է. «Մենք ինչպես էլ վերաբերվենք դատավարական հիմնախնդիրներին, գործի ընթացակարգը չի կարող լինել ավելի բարձր որոնվող ճշմարտությունից»¹³: Այդպիսի կարծիքները համահունչ չեն ժողովրդավարական սկզբունքներին, որոնք որդեգրվել են և՛ Ռուսաստանում, և՛ Հայաստանում՝ առաջնային հռչակելով մարդու պատիվն ու արժանապատվությունը, նրա իրավունքներն ու ազատությունները: Ավելին, խորհրդային վարչակարգի տասնամյակների փորձը ցույց տվեց, որ ճշմարտության ձգտումը գործնականում հանգում է այն բանին, որ դա այդպես էլ մնում է չպարզված, իսկ ահա մարդու իրավունքները խախտվում են: Դա հիմք է տալիս պնդելու, որ ճշմարտությունը պարզելը ձևից դուրս ավելի դժվար է, քան դրա սահմաններում գործելիս: Բացի այդ, չպետք է մոռանալ, որ բուն ճշմարտությունը պարզվում է քննության ընթացքում

¹² **М. С. Строгович**, Природа советского уголовного процесса и принцип состязательности. М., 1939, с 45.

¹³ Научно-практическая конференция «Правовая и криминологическая оценка нового УПК РФ» // Государство и право, 2002, № 9, с. 90.

որն ուղղված է կա՛մ քաղաքացիների իրավունքներն ու ազատությունները անօրինական ոտնձգություններից պաշտպանելուն, կա՛մ այդ իրավունքները վերականգնելու համար միջոցներ ձեռնարկելուն: Այսինքն՝ պետք չէ առաջնորդվել այն բանաձևով, որի համաձայն՝ «դատավարական ձևը... հարկ է դիտարկել որպես սոցիալապես նշանակալից որոշակի նպատակի հասնելու անհրաժեշտ միջոց»¹⁴: Ընդհակառակը, ժամանակակից ժողովրդավարական քրեական դատավարության համար ընդունելի կարող է լինել միայն այն բանաձևը, ըստ որի ճշմարտությունը մարդու իրավունքների ու ազատությունների ապահովման և խախտված իրավունքների ու ազատությունների վերականգնման միջոց է:

Ձևին խստորեն հետևելու պահանջը երբեմն դիտվում է որպես ֆորմալիզմի (ձևապաշտության) դրսևորում քրեական դատավարության մեջ: Ընդ որում, «ֆորմալիզմ» հասկացությանը վերագրվում է ժխտական բովանդակություն, այսինքն՝ այն դիտվում է որպես գործի վերաբերյալ ճշմարտության բացահայտմանը, կամ որ նույնն է՝ քննությանը խոչընդոտող գործողությունների ամբողջություն: Ֆորմալիզմի մեջ մեղադրվում են այն դիրքորոշման կողմնակիցները, որոնց համոզմամբ քրեական դատավարության բոլոր մասնակիցները պետք է հետևեն դրանում սահմանված ձևին և անշեղորեն առաջնորդվեն դրանով: Ընդամիս, ձևին անշեղորեն հետևելը ստեղծում է մարդու իրավունքների ու ազատությունների ապահովման երաշխիքներ: Ուստի դրան հետևելը ընդհանուր ոչինչ չունի անգթության ու անմարդկայնության հետ, որոնք սովորաբար նույնացվում են ֆորմալիզմի հետ: Ճիշտ հակառակը, ձևի անտեսումը հանգեցնում է հապճեպ և ոչ ճիշտ դատավարության: Խորհրդային պետության մեջ առկա էր այդ երևույթը, երբ բոլոր ձևերի անտեսումով կայացվում էին մարդկանց մեղավորության վերաբերյալ հապշտապ որոշումներ՝ երբեմն նույնիսկ մեղադրվողներին չհայտնելով, թե ինչում են նրանք մեղադրվում: Այն ենթադրում է կամայականություն, որի հիմքում ընկած էր կոնկրետ իրավակիրառողի սուբյեկտիվ ընկալումը, այսինքն՝ նա էր որոշում, թե երբ է անհրաժեշտ հետևել դատավարական ձևին, իսկ երբ է կարելի մի կողմ նետել այն՝ որպես ավելորդ ձևականություն: Իրականում, պարզվում է, որ ձևից հրաժարումը լոկ պատրվակ է՝ արդարացնելու իրավունքների ու ազատությունների ոտնահարումը: Հետևաբար, տեղին չէ քրեական դատավարության մեջ «ֆորմալիզմ» հասկացության գործածությունը, քանի որ դատավարական ձևը մարդու իրավունքների ու ազատությունների պաշտպանության ամենաէական երաշխիքներից մեկն է: Դրա օգնությամբ մասնավորապես պաշտպանվում է մարդու անմեղությունը: Դեռևս 18-րդ դարի ֆրանսիացի ականավոր օրենսգետ Շառլ Մոնտեսքյոն գրել է. «Եթե պաշտպանված չէ քաղաքացիների անմեղությունը, ապա պաշտպանված չէ նաև ազատությունը»¹⁵: Այսինքն՝ ազատ հասարակությունն ու պետությունը, որոնք ճանաչում և պաշտպանում են մարդու իրավունքներն ու ազատությունները, պետք է երաշխիքներ

¹⁴ **Г. А. Печников, А. П. Блинков**, О гарантиях прав личности в свете приоритета «формы» над «истиной» в состязательном УПК РФ. // Бизнес в законе. М., 2009, № 6, с. 131.

¹⁵ **Ш. Монтескье**, Избр. произв., М., 1955, с. 318.

ստեղծեն ընդդեմ անհիմն մեղադրանքների, հետևաբար և պաշտպանեն դատավարական ձևը:

Բացի այն բանից, որ քրեադատավարական ձևը երաշխավորում է քննության և դատական քննության մասնակից անձանց իրավունքներն ու ազատությունները, այն նաև քրեական դատավարությունում բարոյականության վրա ազդող գործոններից մեկն է: Դա պայմանավորված է այն բանով, որ ժամանակակից քրեական դատավարությունը, մասնավորապես Հայաստանի Հանրապետության քրեական դատավարությունը, հիմնված է նաև հասարակության բարոյական պատկերացումների վրա և համապատասխանում է պետության ժողովրդավարական սկզբունքներին: Տ. Ռյաբինինան արդարացիորեն նկատում է, որ «Իրավական ձևակերպումներից շատերը առաջացել են համապատասխան բարոյական պատկերացումների, դատողությունների ու կանոնների հիման վրա»¹⁶: Ըստ այդմ՝ դատավարական որոշակի գործողությունների վարման կարգի մասին քրեադատավարական օրենքի դրույթներում արտացոլում են գտել նաև բարոյականության նորմերը: Այսպես, ՀՀ քր. դատ. օր.-ի հոդված 229-ի մաս 3-ում ասվում է. «Անձնական խուզարկությունը կարող է կատարվել քննիչի կողմից՝ խուզարկվողի հետ նույն սեռի ընթերականների և մասնագետի մասնակցությամբ» կամ ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 220 հոդվածի 3-րդ մասի համաձայն՝ «Անհրաժեշտության դեպքում քննումը կատարվում է դատաբժշկության բնագավառի մասնագետի կամ բժշկի մասնակցությամբ: Քննումը, որը զուգորդվում է քննվող անձին մերկացնելու հետ, կատարվում է միևնույն սեռին պատկանող ընթերականների ներկայությամբ»: Միանգամայն ակնհայտ է, որ նշյալ նորմերում արտացոլված են բարոյական պահանջները: Բարոյականության նորմերը արտացոլված են նաև դատավարական գործողությունների նկատմամբ ավելի ընդհանուր պահանջում: Այսպես, ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 9-րդ հոդվածի 3-րդ մասի համաձայն՝ «Քրեական դատավարության ընթացքում ոչ ոք չպետք է ենթարկվի իր արժանապատվությունը նվաստացնող վերաբերմունքի, պահվի ստորացուցիչ պայմաններում»:

Անկասկած, քրեական դատավարությունում ոչ բոլոր ընթացակարգերն են ուղղված բարոյականության ապահովմանը: Դրանց զգալի մասն ունի գործնական բնույթ՝ ուղղված այն բանին, որ ստացվի որոշակի, ակնկալված արդյունք: Այսպես, Ս. Շեյֆերի կարծիքով, «որոշ դրույթներ անմիջականորեն ուղղորդում են քննիչի և այլ մասնակիցների գործունեությունը դեպի ցանկալի արդյունքը՝ տեղեկությունների ստացումը»¹⁷: Այսինքն՝ քննչական որոշակի գործողությունների կատարման արդյունքը քննության կամ դատական քննության համար անհրաժեշտ տեղեկատվության ստացումն է: Դատավարական գործողությունները կարող են իրականացվել նաև այլ արդյունքներ ստանալու համար, որոնք որևէ չափով կապված չեն ո՛չ բարոյական հիմքերի ապահովման, ո՛չ առանձին քաղաքացիների իրավունքների ու ազատությունների պահպանման հետ: ՀՀ քր. դատ. օր.-ի

¹⁶ **Т. К. Рябина**, Нравственные начала уголовного процесса. Курск, 2007, с. 37.

¹⁷ **С. А. Шейфер**, Следственные действия. Система и процессуальная форма. М., 1981, с. 94.

հողված 134-ի մաս 1-ում ասվում է. «Խափանման միջոցները հարկադրանքի միջոցներ են, որոնք կիրառվում են կասկածյալի կամ մեղադրյալի նկատմամբ՝ քրեական գործով վարույթի ընթացքում նրանց ոչ պատշաճ վարքագիծը կանխելու և դատավճռի կատարումն ապահովելու նպատակով»: Վ. Միխայլովի համոզմամբ նման գործողությունների «կիրառումն ուղղված է մեղադրյալների կողմից քրեական դատավարության համար անցանկալի գործողությունների կամ արարքների նախագոյացմանը, դադարեցմանը, ինչպես նաև քրեական դատավարության համար ցանկալի, անհրաժեշտ գործողություններ ու արարքներ կատարելուն հարկադրելուն»¹⁸: Ինչպես երևում է, խափանման միջոցները հետապնդում են միանգամայն այլ նպատակ, քան բարոյական հիմքերի իրացումը: Դրանք ուղղված են կոնկրետ քաղաքացիների իրավունքների ու ազատությունների սահմանափակմանը, որոնք քրեադատավարական օրենքով սահմանված կարգով ճանաչվել են մեղադրյալներ: Այսինքն՝ չի կարելի խոսել այն մասին, որ այդ միջոցները երաշխավորում են նշյալ անձանց իրավունքների ու ազատությունների պահպանումը: Այդուհանդերձ, դրանք անհրաժեշտ են քրեական դատավարությանը, քանի որ դրանցով ապահովվում է նախաքննության և դատական քննության առարկա դարձած արարքի կատարման հանգամանքների պարզումը: Հաշվի առնելով այդ՝ նույնիսկ կարծիք է հնչել, թե հիշյալ միջոցներն անվանելու համար ավելի ճիշտ կլինի օգտագործել ոչ թե «խափանման միջոցներ», այլ «ապահովման միջոցներ» տերմինը¹⁹: Խափանման միջոցների կիրառումը բնավ էլ եզակի օրինակ չէ, որը մատնացույց է անում այն մասին, որ դատավարական գործողություններն ու դրանց կատարման կարգը նպատակ ունեն ոչ միայն ապահովելու բարոյական հիմքերը, այլև մարդու իրավունքներն ու ազատությունները քրեական դատավարության ընթացքում: ՀՀ քր. դատ. օր.-ի հողված 212-ի մաս 4-ում ասվում է. «Մեղադրյալը հարցաքննվում է գործով անցնող այլ անձանցից անջատ: Քննիչը միջոցներ է ձեռնարկում, որպեսզի մեղադրյալը չհաղորդակցվի գործով անցնող այլ անձանց հետ»: Այստեղ խոսքը ոչ թե մեղադրյալի իրավունքների ապահովման, այլ նախնական քննության համար բարենպաստ պայմաններ ստեղծելու մասին է: Այսինքն՝ միանգամայն արդարացի է Ս. Բորոդինի այն նկատառումը, թե «դատավարական ձևը պետք է լինի օպտիմալ և օրենսդրի կողմից այնպես կառուցված, որ սեղմ ժամկետներում ապահովի ապացույցների հավաքման և հանցանք գործած անձանց մերկացման առավելագույնս արդյունավետ ուղիներ ու միջոցներ՝ երաշխիքներ ստեղծելով, որ քրեական պատասխանատվության չենթարկվեն այն քաղաքացիները, ովքեր մասնակից չեն հանցագործությանը»²⁰: Սակայն կոնկրետ դատավարական գործողությունների կատարման կարգի օրենսդրորեն ամրագրումն արդեն ինքնին երաշխավորում է նշյալ գործողությունների կատարմանը մասնակից անձանց (կամ որոնց նկատմամբ

¹⁸ **В. А. Михайлов**, Уголовно-процессуальные меры пресечения в судопроизводстве Российской Федерации. М., 1997, с. 13-14.

¹⁹ Տե՛ս **М. А. Чельцов**, Советский уголовный процесс, М., 1962, էջ 221:

²⁰ **С. В. Бородин**, Уголовно-процессуальное право. Процессуальные формы и гарантии // Курс уголовного судопроизводства (Под ред. В. А. Михайлова). М., 2006, с. 43.

այդ գործողությունները կատարվում են) իրավունքներն ու ազատությունները: Քանի որ որոշակի կարգի նորմատիվ ամրագրումը հակաօրինական է դարձնում մարդու պատիվն ու արժանապատվությունը նսեմացնող միջոցների կիրառումը, ինչպես նաև սահմանափակում մարդու՝ օրենքով սահմանված իրավունքներն ու ազատությունները: Ուստի նույնիսկ դատավարական այն գործողությունները, որոնք նպատակ չունեն պաշտպանելու կոնկրետ անձանց իրավունքներն ու ազատությունները, երաշխավորում են դրանք իրավապահական մարմինների պաշտոնատար անձանց կամայականություններից նախնական քննության և դատական քննության փուլերում: Դա ապահովվում է որոշակի պայմանների հաստատումով, որոնք պիտի պահպանվեն հիշյալ դատավարական գործողությունների կատարման ժամանակ:

Այս ամենը հիմք է տալիս եզրակացնելու, որ դատավարական ձևի յուրահատկություններից է մեծապես կախված մարդու և քաղաքացու իրավունքների ու ազատությունների իրացումը: Ընդ որում, ձևը արտացոլում է տվյալ պետության գաղափարախոսությունը, այն նպատակները, որոնք հետապնդում է նա արդարադատություն իրականացնելիս: Ժողովրդավարական պետությունում դատավարության ձևի մեջ արտացոլվում է դատավարությանը մասնակից անձանց իրավունքների ու ազատությունների իրացման մեխանիզմը:

С. А. ДИЛБАНДЯН – *Восприятие понятия “процессуальная форма” в уголовном процессе.* – В современном уголовном процессе Армении процессуальная форма имеет служебное значение, состоящее в том, чтобы обеспечивать права и законные интересы участников судопроизводства. Сам порядок, который является одним из наиболее существенных элементов формы, необходим для того, чтобы благодаря определённой последовательности действий были соблюдены права участников уголовного процесса.

Уголовно-процессуальную форму следует определить как особую юридическую конструкцию, в которой определяется порядок совершения процессуальных действий, условия их выполнения, права и обязанности, определяющие полномочия участников уголовного судопроизводства, требования к доказательствам, а также механизмы восстановления нарушенных прав.

Значение процессуальной формы не ограничивается служебным. Она обеспечивает также успех в выявлении, раскрытии и расследовании конкретных преступлений.

Анализ формы уголовного процесса позволяет сделать вывод о том, что от её особенностей во многом зависит реализация прав и свобод человека и гражданина. При этом форма отображает идеологию конкретного государства, цели которые оно преследует при осуществлении правосудия.